

אנטישמיות ואנטי-ציונות: אידיאולוגיה, נוסטלגיה, רפוליטיזציה של הנפגע והפרדיגמה ההפוכה של

דוד וגוליית – ד"ר אלון חלד

מבוא

ניתוח אנליטי של אנטישמיות ואנטי-ציונות מהווה אתגר משמעותי לחוקרי פוליטיקה, אידיאולוגיה וזיכרון. אנטישמיות היא אידיאולוגיה מתמשכת בהיסטוריה, שמזהה את היהודים כבעיה או כאיום, בעוד אנטי-ציונות - התנגדות לתנועת הציונות או למדינת ישראל - היא עמדה פוליטית שנויה במחלוקת או לפחות אמביוולנטית כי היא מאופיינת בקשת של עמדות הנעות בין התנגדות לקיומה של מדינת ישראל כמדינת הלאום היהודי וְאוּ התנגדות למהלכיהן ופועלן של ממשלות ישראל השונות-מתוך תפישה כי הקולקטיב היהודי הינו דתי בעיקרו ולא פוליטי, ולפיכך כל עשייה פוליטית זהותנית (identitarian) מפלה לרעה את האוכלוסייה הלא יהודית ומובילה לביסוסה של חברה לאומנית ואימפריאליסטית. בתרבויות פוליטיות עכשוויות, הרטוריקה האנטי-ציונית מופיעה לעיתים מתוך תנועות שמאל רדיקלי, מסגרות דקולוניאליות וביקורת פרוגרסיבית, ולעיתים מצטלבת עם מבנים אנטישמיים ותיקים. חוקרים כמו בריאן קלוג ואנו טרברזו ניתחו כיצד אלמנטים של ביקורת שמאל רדיקלי יכולים לשחזר או להדהד דימויים אנטישמיים, לעיתים בתום לב. מאמר קצר זה בוחן את האנטישמיות והאנטי-ציונות דרך ארבע קטגוריות אנליטיות - אידיאולוגיה, נוסטלגיה, רפוליטיזציה של הנפגע והפרדיגמה ההפוכה של דוד וגוליית - תוך שילוב תובנות של קלוג וטרברזו לגבי מעורבות השמאל הרדיקלי בסוגיות אלו.

א. אנטישמיות כאידיאולוגיה מתמשכת

אנטישמיות היא יותר מהטיה אישית; היא אידיאולוגיה מערכתית המפרשת בעיות חברתיות ופוליטיות דרך עדשת נוכחות או השפעה יהודית מדומיינת. אנו טרברזו, היסטוריון יליד איטליה, מתאר את האנטישמיות כמבנה פרשני מתמשך, שמתמשך מעבר להקשרים היסטוריים ספציפיים, ומסתגל לצורות חדשות תוך שמירה על דפוסים מרכזיים. האנטישמיות שורדת בזכות יכולתה לספוג חרדות מודרניות על קפיטליזם, קוסמופוליטיות וכוח המדינה, ולהתוות אותן כהפגנות של סוכנות יהודית, בעוד חנה ארנדט, האינטלקטואלית הידועה, תיארה באופן דומה כיצד האנטישמיות המודרנית הופכת את היהודים ל"עקרון ההסבר" להתפתחויות חברתיות רחבות. תפקוד אידיאולוגי זה מצמצם תהליכים חברתיים מורכבים לנרטיבים שמרכזם אחר מואשם כמועיל דיכוטומי ליציקת סכסוכים חברתיים לתבנית מוגדרת תוך שימוש בתווית המובנת להמונים.

בריאן קלוג, הוגה דעות בריטי, הידוע בביקורתו על החפפת אנטי-ציונות כאנטישמיות, מנתח במאמרו "The Myth of the New Antisemitism" כיצד חלקים מהשמאל הרדיקלי מאמצים שיח המשקף לוגיקה אנטישמית, במיוחד ביחס לישראל ולזהות יהודית. קלוג מזהה דפוס שבו התנגדות ל"אימפריאליזם מערבי" או "קולוניאליזם" יכולה להתגלגל למסגרות המדגישות את היהודים או הציונות כסמלים של דיכוי עולמי. לא מדובר באנטישמיות ביולוגית מסורתית, אשר רואה ביהודים נחיתות ופחיתות גזעית, ואף לא בשנאת יהודים דתית-תרבותית אלא בקווים מקבילים מבניים: השלכת רוע עולמי על יהודים או על ביטויים פוליטיים יהודיים. המשמעות היא שהלאמת הזהות היהודית לתוך היסטוריית העמים ולמודל מדינת הלאום מובילה ללאומנות פרטיקולרסטית כנגד תפישות ליברליות אוניברסליות. בנוסף, הבניית הדיכוטומיה של הציונות כלאומנות מהווה תיבת תהודה כך שאנטישמיות אינה מוגבלת רק לימין הקיצוני או לגזענות גלויה; היא יכולה להתגלות גם בשיח פרוגרסיבי כאשר היסטוריה קונקרטיה וניואנסים מטושטשים על ידי נרטיבים מוסריים רחבים.

ב. אנטי-ציונות, השמאל הרדיקלי והארטיקולציה האידיאולוגית

אנטי-ציונות בשמאל הרדיקלי נשענת לעיתים על שפה אנטי-קולוניאלית ואנטי-אימפריאליסטית. באופן עקרוני, מסגרות אלו מבקרות דומיננטיות ואי-שוויון. אך, כפי שמדגיש קלוג, כאשר אנטי-ציונות פועלת כהכפשה מטאפיזית של הציונות כרוע פנימי, היא יכולה להדהד דימויים אנטישמיים של יהודים כגורמים פוליטיים בלתי לגיטימיים ייחודיים, קרי מגמה מושרשת בקרב הימין הדתי הקונסרבטיבי. מאידך, אנוז טרברזו מדגיש שגם האלמנטים של השמאל הרדיקלי באירופה נתקלו ב"מוסריזציה של הפוליטיקה" – כלומר ביקורת פוליטית אשר מובעת ומובאת לשיח הציבורי מבעד לקטגוריות אוניברסליות מנותקות מהקשר אמפירי עובדתי. במסגרת זו, ישראל הופכת למוקד סמלי לכל מה שנתפס כדיכוי במודרניות: קפיטליזם, מיליטריזם, הגמוניה מערבית. הסכנה, על פי טרברזו, אינה בביקורת עצמה, אלא בהפיכתה לאבסולוטיזם מוסרי.

נוסף על כך, אנטי-ציונות רדיקלית יכולה להיות בעלת ערך אידיאולוגי ומוסרי כאשר היא עוסקת במדיניות היסטורית, דינמיקות קולוניאליות וזכויות אדם אוניברסליות. עם זאת, היא הופכת לבעייתית כאשר היא משחזרת דפוסים של דה-לגיטימציה אנטישמית למשל, בידודה של הזהות הפוליטית היהודית

כיוצאת דופן משלל הזהויות הלאומיות האחרות, ייחוס כוונה מזיקה קולקטיבית בזהות זו או השוואת ישראל למקור אוניברסלי של עוולה.

ג. נוסטלגיה וכלכלה מוסרית של העבר

נוסטלגיה - געגוע לעבר מדומיין וטהור מוסרית - משחקת תפקיד משמעותי באנטישמיות ובאנטי-ציונות. סבטלנה בויס, תיאורטיקנית תרבותית רוסייה-אמריקנית, מבחינה בין נוסטלגיה שיקומית (Restorative) השואפת לשחזר עבר מיתי, לבין נוסטלגיה רפלקטיבית המדברת על אובדן ומורכבות. נרטיבים אנטישמיים מפעילים לעיתים נוסטלגיה שיקומית, המדמיינת סדרים חברתיים טרום-מודרניים ללא השפעה יהודית לכאורה. בדיסקורס שמאלי-רדיקלי, במיוחד כשזה האחרון מצטלב עם נרטיבים אנטי-קולוניאליים, נוצרת נוסטלגיה דומה. המזרח התיכון שלפני 1948 מתואר לעיתים כנוף הרמוני, שהופרע אך ורק על ידי הציונות. נוסטלגיה סלקטיבית זו יוצרת "כלכלה מוסרית": היא משרטטת את התורמים והמזיקים במונחים מוסריים ברורים - העבר הטהור והקורבן הילידי מול ההפרעה הציונית. מורכבות היסטורית נדחקת הצידה, ויוצרת פשטות מוסרית עוצמתית אך מעוותת.

ד. רפוליטיזציה של הנפגע

העלאת מעמדו של הנפגע - שהחלה לאחר מלחמת העולם השנייה במסגרת זכויות אדם ותנועות דקולוניאליות - משנה את הלגיטימיות הפוליטית סביב קורבנות. דידיה פאסין, אנתרופולוג צרפתי, תיאר כיצד נרטיב הנפגע הפך לקטגוריה מוסרית מרכזית בפוליטיקה בינלאומית. לפני 1948, יהודים נתפסו כנפגעים קלאסיים: נרדפים, מוצאים להורג, ובסופו של דבר קורבנות שואה. עם הקמת מדינת ישראל, האור על הפגיעות המוסריות עבר לנרטיב הפלסטיני - סבל הקשור לכיבוש ולעקירה. רפוליטיזציה (re-politicization), כלומר ייחוס ערך פוליטי מחודש לסוגייה בעלת חשיבות קולקטיבית, אינה מבטלת את טענות הפלסטינים לצדק, אך היא הופכת לבעייתית כאשר היא מוחקת את הפגיעות היהודיות ההיסטוריות והעכשוויות, וכאשר נרטיבים מוסריים מפשטים מורכבות פוליטית לכדי מסלול מושגי בינארי: מדכא מול מדוכא. דפוס זה מחקה לעיתים מוטיבים אנטישמיים ישנים - יהודים המוצגים כמניפולטיביים המנצלים קורבנות (victimization) לצורכי פופולריות ופוליטיקה הנובעות מראייה שטחית של כל אשר נחשב politically correct.

ה. הפרדיגמה ההפוכה של דוד וגוליית

סיפור דוד וגוליית מייצג צדק מול סיכויים קלושים אשר מתגלים כמוצלחים. נרטיבים ציוניים מוקדמים הציגו את היהודים כדוד מול איומים קיומיים הגדולים ורבים מהם. כיום, המטפורה לעיתים נהפכת על פיה: הפלסטינים כדוד וישראל גוליית. מטפורה זו יכולה להתאים לאסימטריות כוח מסוימת, אך כאשר היא הופכת לאבסולוטית - מנותקת מהקשר היסטורי - היא מעוותת את המציאות הפוליטית. הפרדיגמה ההפוכה מציגה את ישראל ככוח דיכוי חד-ממדי ואת הפלסטינים כקורבנות מוחלטים, ומוחקת את המורכבויות הפוליטיות האזוריות והפנימיות.

הפרדיגמה ההפוכה עלולה גם להפעיל מחדש את הדימויים האנטישמיים מול יהודים הנתפסים כבעלי כוח מוחלט, כאשר ישראל מוצגת ככוח צבאי עליון, אשם ייחודי, ובלתי ניתנת לגאולה. יש לציין כי השימוש במונח "דימויים אנטישמיים" מחייב זהירות מושגית ומתודולוגית. אין הכוונה לטעון כי כל ביקורת על יהודים, על ציונות או על מדינת ישראל היא בהכרח אנטישמית, אלא להצביע על מצבים שבהם ביקורת פוליטית עושה שימוש – במודע או שלא במודע – בדפוסים סמליים, נרטיביים או מוסריים שמקורם במסורת אנטישמית היסטורית. דימויים אלה פועלים ברמה המבנית של השיח: הם מפשטים מורכבויות היסטוריות, מייחסות כוונה קולקטיבית זדונית, וממקמות את היהודים או את הביטוי הפוליטי היהודי כעקרון הסבר כולל לתהליכים חברתיים ופוליטיים. יחד עם זאת, כפי שמדגישים בריאן קלוג, חנה ארנדט ו-Jonathan Leader Maynard, חוקר מדע מדינה בריטי, הבעיה אינה בעצם הביקורת, אלא באופן שבו אידיאולוגיות ומטפורות מוסריות מחליפות ניתוח היסטורי קונקרטי. כאשר שיח פוליטי מאמץ קטגוריות מוחלטות של טוב ורע, מדכא ומדוכא, הוא עלול לשעתק לוגיקות של דה-לגיטימציה והאשמה קולקטיבית, גם כאשר כוונתו המוצהרת היא פרוגרסיבית. לפיכך, זיהוי דימויים אנטישמיים אינו כלי להשתקה, אלא אמצעי ביקורתי לבחינת הגבול שבין ביקורת פוליטית לגיטימית לבין גלישה לאידיאולוגיה מפשטת ומדירה. קלוג מציין, לדוגמה, כי מסגרות סמבוליות משפיעות: כאשר מטפורות מוסריות מחליפות ניואנס אמפירי, הן יכולות ליצור דלגיטימציה המזכירה דעות קדומות כאלמנט הסברי, ולפיכך, להוות גשר בין שיח תרבותי-סימבולי לשיח מטריאלי יישומי.

סיכום

אנטישמיות ואנטי-ציונות אינן קטגוריות סטטיות; הן מעוצבות על ידי היסטוריה, אידיאולוגיה, נרטיב וזיכרון מוסרי. באמצעות פריזמות של אידיאולוגיה, נוסטלגיה, רפוליטיזציה של הנפגע והפרדיגמה ההפוכה של דוד וגוליית ניתן לעקוב אחר הדרכים בהן מבנים אנטישמיים ישנים שורדים בצורות מעודכנות, במיוחד בשמאל הרדיקלי. שילוב תובנותיו של בריאן קלוג ואנו טרברזו מעמיקות את ההבנה כיצד ביקורת פוליטית לגיטימית יכולה להצטלב, וגם לשחזר דפוסים אידיאולוגיים של דה-לגיטימציה. ההכרה בדינמיקה זו אינה פוסלת ביקורת על ישראל או ציונות, אך דורשת דיוק מושגי, אחריות היסטורית ומודעות לאופן שבו נרטיבים מוסריים מעצבים שיפוט פוליטי.

יתרה מזו, אימוץ גישה אנליטית רגישה להקשר מאפשר להבחין בין ביקורת קונקרטית על מדיניות, מוסדות ופרקטיקות פוליטיות לבין שיח כוללני המהותי והופך זהות קולקטיבית לאובייקט מוסרי שלילי. הבחנה זו חיונית במיוחד בשדה הציבורי והאקדמי בן-זמננו, שבו קטגוריות של צדק, קורבנות והתנגדות נטענות בעוצמה רגשית גבוהה. כאשר שיח פוליטי מאבד את עיגונו ההיסטורי והאמפירי ומומר למטפורה מוסרית מוחלטת, הוא עלול לא רק להחליש את הביקורת עצמה, אלא גם לשעתק לוגיקות של הדרה וסימוך האחר המוכרות מן ההיסטוריה של האנטישמיות. לפיכך, דיון אחראי באנטישמיות ואנטי-ציונות מחייב לא רק עמדה נורמטיבית ברורה נגד גזענות ודיכוי, אלא גם רפלקסיביות ביקורתית ביחס לכלים המושגיים והנרטיביים שבאמצעותם מתפרשת המציאות הפוליטית.

ביבליוגרפיה:

- Arendt, H. (1951). *The origins of totalitarianism*. New York: Harcourt. Brace & Company.
- Boym, S. (2001). *The future of nostalgia*. New York: Basic Books.
- Fassin, D. (2012). *Humanitarian reason: A moral history of the present*. Berkely: Los Angeles, University of California Press.
- Klug, B. (2004). "The Myth of the New Anti-Semitism", *The Nation*.
- Maynard, J. L. (2015). "Identity and Ideology in Political Violence and Conflict". *St Antony's International Review*.
- Traverso, E. (2017). *Left wing melancholia: Marxism, history, and memory*. New York: Columbia University Press.